Fejtő Ferenc

Heinrich Heine, az örök ifjúság jelképe és a Szentlélek lovagja[1]

Tisztelt Hölgyeim és Uraim, igen tisztelt igazgató úr,

elnézésüket kérem tévedésemért, mert azt hittem, hogy előadásomat – melynek megtartására Heine-könyvem megjelenése alkalmából kértek fel – németül kell elmondanom. Habár a német voltaképpen anyanyelv volt számomra, vagy jobban mondva: második anyanyelv, mindenesetre családi nyelv... (és a magyar az apanyelv). Gyermekként németül tanultam imádkozni korán elhunyt anyámtól. Még ma is emlékszem arra az imádságra, ma is aktuális: „Müde bin ich, geh zu Ruh, schliesse meine Augen zu. Vater, lass die Augen Dein über meinem Bette sein. Amen."[2]

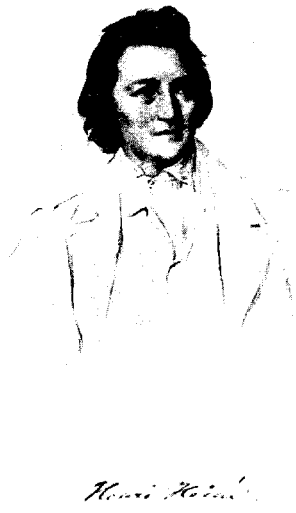

Igen, az egykori császkirságban az olyan család, amilyen az enyém is, legalábbis kétnyelvű volt. Ehhez jött aztán a francia és az angol és okvetlenül az olasz, valamint a szerbhorvát, de mindenekelőtt való volt az irodalmi német. Apai nagyapám 1849-ben jött Magyarországra, tipográfusnak állt be a német nyelvű, nagy liberális napilaphoz, a *Pester Lloyd*hoz. No de nem akarom én itt most családom egész történetét elmesélni.

Miután több mint hatvan éve Franciaországban élek, már nincs elég gyakorlatom a német beszédben. Csak az egyetemi disszertációmat írtam meg németül Stefan Georgéről és köréről, és talán egész tűrhetően sikerült meg is védenem. Még az ötvenes–hatvanas években vitatkozni is tudtam a (nyugat-)berlini Freie Universität hallgatói előtt német nyelven Richard Löwenthal professzorral, régi barátommal az emigrációs időkből, a kommunistává tett közép-európai országok sorsáról. Hasonlóképpen Margarete von Brentano kisasszonnyal, továbbá a neves teológussal, Gollwitzerrel, aki elbeszélte nekem, hogy vasárnapi prédikációiban nem Luther Márton bibliafordítását szokta idézni, hanem Martin Buberét. Ez a fordítás ugyanis – mondta – sokkal közelebb van a héber eredetihez, és hűségesebb, mint Lutheré. S ezzel most elérkeztünk az én *Heine*-könyvemhez. Hogy egyáltalán mikor és minek és hogyan keletkezett ez a könyv?

Épp hatvan évvel vagyunk az után, hogy még magyarul megírtam az első változatát, és ötven évvel az után, hogy ez a verzió magyarul is megjelent (két évvel a francia fordítást követően). Abban, hogy megírtam, minden bizonnyal része van annak a ténynek, hogy a *Dalok könyve* apám kedvenc könyve volt. És köze van hozzá annak is, hogy anyám is, mostohaanyám is – nem szeretem ezt a szót, nem is illik rá, nem volt a mostohám – oly szívesen énekelgette szép szoprán hangján Schubert és Schumann Heine-dalait. S ehhez járult még, hogy gyermekkorom óta legkedvesebb költőm, Petőfi Sándor Heinének nagy tisztelője volt (őt akár a magyar Heinének is nevezhetnénk).

Be kell vallanom azonban, hogy engem Goethe is megbabonázott, már elég korán, a verseivel és a regényeivel, amilyenek a *Vonzások és választások*, a *Wilhelm Meister tanuló- és vándorévei*, és később jött azután a *Faust*. Goethét valósággal istenítettem, a szellemi tökéletesség mintaképének tekintettem, akárcsak Shakespeare-t és Leonardo da Vincit (ez utóbbit Mereskovszkij könyvének fordításából ismertem meg).

Ha valamiben vitatkoztam Heinével, akit úgy szerettem, mintha a bátyám lett volna, akkor az Goethe miatt történt: belőle szerintem hiányzott a kellő tisztelet Goethe iránt. E tekintetben már fiatalkorom-

ban is különböztem a francia felvilágosodás nagyjaitól, Voltaire-től, Montesquieu-től, Diderot-tól, jóllehet vonzódtam hozzájuk. Én ugyanis hívő alkat vagyok, tiszteletben tartottam minden hitet, amellyel valaha érintkezésbe kerültem, a zsidót, a katolikust és az evangélikust, és szent zenéjüknek köszönhetően meg is szerettem őket. Sohasem tévesztettem össze azt, ami szent, azzal, ami nem más, csak szenteskedő szemfényvesztés, s habár teljesen egyetértettem Heinével és az ő példaképeivel a felvilágosodás korából, hogy küzdeni kell a klerikalizmus ellen, áradjon annak szelleme akár a keresztény templom, akár a zsinagóga falai közül, az őszinte áhítatnak mégis foglya maradtam. Számomra, korai eretnek számára, irányadó volt Goethe egyik mondása: „Aki képes a tudomány és a művészet befogadására, annak van hite, aki nem képes erre, annak legyen hite!" Ezt értve és ezzel egyetértve a *Faust*ot és a *Beszélgetések Eckermann-nal* című Goethe-könyvet már ifjúkoromban – akárcsak a *Dalok könyvé*t, a *Hamlet*et és Dante *Isteni komédiá*ját az ó- és az újtestamentum mellé helyeztem könyvespolcomon. Voltaképpen sohasem adtam fel azt a régi tervemet, hogy egyszer még kommentárokat írok a *Faust*hoz, olyan megjegyzéseket, amelyek tökéletesen ellentmondanak Lukács György szociologizáló és minden spirituálist tagadó magyarázatainak, jóllehet fiatalkori műveit nagy élvezettel olvastam egykoron.[3]

Vissza Heinéhez, és ahhoz az elhatározásomhoz, hogy első történelmi esszékísérletem után (II. Józsefről, a felvilágosult és kis híján forradalmi Habsburg-uralkodóról) és egy önéletrajzi fejtegetés (az *Érzelmes utazás*) után megpróbálkozzam Heine líraian objektív portréjának felvázolásával. Mégpedig 1938-ban, abban az évben, amelyben hazámat érthető politikai okokból elhagytam, és ideiglenesen Párizsban telepedtem le (ez az ideiglenesség most már bizonyára halálomig tart).

Annak okai, hogy miért tértem vissza Heinéhez, könnyen megérthetők. A legnagyobb festőkről is azt tartják – és a kisebbekről is el szokás mondani –, hogy a másokról festett portréik voltaképpen a saját arcképeik, vagy legalábbis hasonlítanak a saját arcképükhöz. Mi sem természetesebb, mint az, hogy Heine lényének és törekvéseinek, sorsának és hatásának tanulmányozása közben a saját lényemet és sorsomat, saját helyzetemet próbáltam megérteni a hazámmal, az anyanyelvemmel és hazulról hozott kultúrámmal, a zsidósággal és a kereszténységgel szemben. Mert hiszen itt volt egyfelől szeretetem a nép iránt, *korai* és szenvedélyes vonzódásom a nemzeti és a vallási közösséghez, rajongásom az anyanyelvért, szülőföldem természeti szépségeiért, természetes környezetemért – és azután tapasztalnom kellett másfelől a kínos érzést, hogy sokan mint idegen betolakodóra tekintenek rám: ezek az élmények hasonlóak voltak ahhoz, amit Heine is átélt, és még ehhez járult az a szívből jövő, kritikus szeretet a franciák iránt, ami az emigrációs években alakult ki a barátságos vagy barátságtalan fogadtatások nyomán, s miként száz évvel korábban Heine, én is e találkozások nyelve és kultúrája alapján próbáltam megérteni Franciaország lényegét, még ez is közös vonás. Hogy tehát – hozzá hasonlóan – kitagadva elemi és állami hazámból, a párizsi értelmiségi környezetben leltem meg szellemi hazámat, s csakhamar eljutottam annak belátásáig, amit Proudhon így fogalmaz meg: „ahol igazság van, ott a haza".

Mindehhez járult még valami, talán a még mélyebb rétegekből. Egyik írásában Heine a Szentlélek lovagjának nevezte magát, ami annyit tesz, hogy az emberiség bajvívója, az emberszereteté, aki küzd mindenfajta klerikalizmus és obskurantizmus ellen, aki harcol a szellem szabadságáért, a testvériségért a schilleri értelemben („Embermilljók, átölellek..."), hiszen Heine ismételten kinyilvánította előszeretetét Schiller iránt, s azt is kinyilatkoztatta, hogy Goethe fölé helyezi. Igen, ez a schilleri vonás, ez a szabadkőműves vonás is vonzott engem Heinében. Noha én sohasem – és úgy vélem, Heine sem – lettem tagja semmiféle szervezetnek vagy pártnak, a függetlenségemet soha fel nem adtam. S azt hiszem, ezt nem értették meg a német és a francia kortársaim, s olykor bizony Heine kortársai sem: mi az, hogy „a Szentlélek lovagja"?! Nem értették meg ennek az elkötelezettségnek a komolyságát, mindenek fölötti elszántságát. Csak a szellemességét vették észre, a humorát... és akkor most el kell mesélnem Önöknek egy francia viccet, amelyet Heine is kedvelt volna, hiszen illik rá:

– Mi a különbség a német és a zsidó humor között?

– Semmi. A zsidó humor éppolyan, mint a német, de ráadásul még humor is.

Heinének sajátja ez a humor. Sőt agresszívabb, mint a puszta humor, hiszen irónia. Élét még önmagával is szembefordítja: önirónia ingadozik a zsidó önszeretet és öngyűlölet, az emberek iránti szeretet és az emberek miatt érzett mélységes csalódottság között. Ám Heine iróniája is olyasfajta fegyver, amilyet Molière forgat például *Az embergyűlölő* című darabjában: nem az igazi hit ellen, hanem a csalárdság

ellen. Így tudtam hát azonosulni Heine művével, a Franciaország ellen és Németország ellen írt pamfletjeivel, az angol, a francia és a német, igen, a német–francia felvilágosodással, amelynek Heine az örököse volt – és én is az akartam lenni. S Heine ösztönzésére olvastam el újra Voltaire, Diderot, Hume, Locke, Lessing, Herder, Schiller és Kant munkáit, ama bámulatos XIX. század nagy alakjaiét, a felvilágosodásét, amely új tavaszra virradt 1825 és 1848 között, Heine párizsi tartózkodásának első évtizedében, amikor ő és a barátai – Georges Sand, Balzac, Gérald de Nerval, Berlioz és még sokan mások – újra reménykedni kezdtek.

Párizsi tartózkodásom első éveiben – a hanyatlás legsivárabb időszakában – bizonyos értelemben vigaszt és reményt merítettem én is a *Heine*-könyvem megírásához szükséges kutatómunka közben, azokban a csodálatos órákban, amelyeket a könyvtárakban töltöttem, a Bibliothèque Nationale-ban, a Bibliothèque de l'Arsenalban, 1938-tól egészen a háború kitöréséig (amikor is mundérba bújtam: magamra húztam a francia hadsereg egyenruháját). A lényeg, amit Heinéről e kutatás számomra kiderített, az, hogy a tolerancia, a haladás, szabadság és testvériség harcosa volt, olyan katona, aki maga választotta ki magának a sereget, amelyben küzdeni akart. Rövid tapasztalatom a marxista kommunista mozgalomban azt a meggyőződést erősítette fel bennem, hogy olyasvalaki, aki az értelmiségi hivatást választja, soha senkiért és semmiért ne adja fel kritikus gondolkozásmódját. Tudtam persze, és meg is írtam, hogy Heine az elsők között volt, akik Marxban felismerték az erőteljes prófétai zsenit. Ám ugyanakkor meg is ijedt Marx tekintélyelvű, diktatórikus súlyától. A liberalizmus és a demokrácia eszméinek logikája vezette el Heinét – mint számos más kortársát is – a szocializmus eszméjéhez. De útját állták bizonyos más megfontolások – akárcsak nekem (s én később zsebre is vághattam Jean-Paul Sartre-tól a szemrehányást amiatt, hogy közelebb állnak hozzám a szabadságszerető utópista szocialisták – Proudhon vagy Pierre Leroux –, mint azok, akik a proletariátus diktatúrájának prédikátorai).

Végül, de nem utolsósorban: abban, hogy életemben és gondolkozásmódomban többnyire rokonnak érzem magam Heine költészetével és érzéseivel, része van annak, hogy Heine szememben az örök ifjúság szimbóluma, azzá teszi életkedve, életöröme, megértő figyelme és szenvedélyes szerelme az örök asszonyi iránt (amiről Goethe is tudott, és azt írta, hogy az bizony „magához von"). Miközben sok méltatója kiemeli Heine szerelmi költészetének frivol, vicces, önironikus vonásait, miközben elemzésnek vetik alá oly lényeges viszonyát a zsidósághoz, az örök zsidó mivolthoz, épp csak azt nem vették észre – szerintem –, hogy a *Dalok könyve* az ótestamentumi *Énekek éneke* újkori változata.

A legnagyobb magyar humorista, Karinthy Frigyes mondta, hogy „humorban nem ismerek tréfát". Heine – és ezt a tréfát nem ismerő, mégis nagy Karl Kraus nem vette észre[4] – humorizált a nők, az Isten és a szerelem témái fölött, de gúnyt nem űzött belőlük. Talán nem gondolta egészen komolyan, amikor sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a sírja fölött senki sem mond majd kaddist,[5] hiszen tudta, hogy minden bizonnyal énekelni fognak, amiként nagy elődje, Voltaire sírjánál is elhangzott rekviem. S habár Heine nem volt hajlandó válaszolni gyóntatója kérdésére, hogy hisz-e Jézus Isten voltában és a Szentháromságban, ebben Goethére hasonlított – mindkettejük álláspontja közelebb állt Spinozáéhoz, mint az igazhitű talmudistákéhoz, akiknek sohasem támadnak kételyeik Isten személyisége felől. Ugyanakkor Heine hívő volt mégis, bízott Isten erejében, hogy győzelemre segíti a Jót a Gonosz princípiuma felett. Legalábbis én, Hölgyeim és Uraim, ilyen képet alkottam magamnak Heinéről, s ebben ma, hatvan évvel e könyv keletkezése után, változatlanul meg tudok állapodni magammal. S egyben ez a rejtvény feloldása is, ha valaki számára netán rejtvény, miért és mitől marad örökké fiatal Heinrich Heine és műve.

Németből fordította Ember Mária

JEGYZETEK

1 Fejtő Ferenc előadása a Múlt és Jövő kiadásában megjelent *Heine*-könyve premierjén hangzott el a budapesti Goethe Intézet Eckermann kávézójában, november 9-én.

2 Gyermekrím. Magyarul kb.: „Fáradt vagyok, lefekszem, Becsukódik a szemem. Atyám, őrizd álmomat, Vigyázzad az ágyamat. Ámen."

3 Lukács Györggyel való vitáját Heine-könyvével kapcsolatban lásd a kötet 19–21. oldalain (in: *Előszó a második francia kiadáshoz*).

4 „Karl Kraus egy igen rosszindulatú esszében (alighanem tévesen) azt jósolta, hogy a német kultúra végleg elveti Heine művét." (i. m. 17. o.)

5 „Sem misét nem mond majd senki,
Sem kadoscht nem fog rebegni..." (Heine: *Gedechtnisfeier*, 1851)